

פשט חדש לדין הבא במחלת

"כי יגנב איש שור או שה וטבחו או מכרו חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת
השה. אם במחלת ימָצא הגנב והכה ומת אין לו דמים. אם זרחה השמש עליו דמים לו. שלם
ישלם, אם אין לו ונמכר בגנבתו. אם המָצא תמָצא בידו הגנבה משור עד חמור עד שה חיים
שנים ישלם".

(שמות, כ"א, לו - כ"ב, ג)

דברי חז"ל - "אם זרחה השמש עליו...! - אם ברור לך כשמש שיש לו שלום עמך אל תהרגו, ואם
לאו - הרגו"¹, טעמים עמם בדין ובסברה, ומתאימים הם להיגיון היסודי של הלכה זאת, אבל אינם
קרובים לפשוטו של המקרא, ונראה שרק הוסמכו אל הכתוב.

דברי התרגום - "אם עינא דסהדיא נפלת עלוהיי" - כמות שהם, הרי הם תמוהים, שהרי ברור
שבאין עדים אין עונש לשום רוצח, ומאידך - במה משנים עדים את המצב היסודי, אם קצרה ידם
מלעצור את הגנב, ועדיין יש בו איום על בעל הבית, את שני הדברים העיר כבר הראב"ד בסוף הלכות
גנבה.

כל הפשטנים² וכל החוקרים החדשים³ מפרשים שכוונת הכתוב לומר, שהחותר **בלילה**, אין לו
דמים ומותר להרגו, **וביום** - יש לו דמים. הראב"ד (הנ"ל) אף הביא זאת להלכה, בעוד אחרים
סוברים, שהכתוב רק דיבר בהווה וכוונתו להנחיה עקרונית - להבחין בין גנב מסוכן לגנב שאינו
מסוכן, וכדברי הברייתא שפתחנו בה.

ואולם, לענ"ד עדיין אין הפרשה נמלטת מכמה קשיים שבסגנון ובעריכה:

א. **העיקר חסר מן הספר**. הכתוב אינו אומר שגנב החותר **בלילה** - ההורגו פטור ואף מותר לו להורגו.
ב. הסגנון "**אם... אם...**", לפי דרכי הלשון, צריך היה להתפרש כשני צדדים של מטבע אחת. בעוד כאן
- 'אם' הראשון מציג את הנתון היסודי, ו'אם' השני מציג היקרות מסוימת. עפ"י הטרימינולוגיה
הרגילה בניסוח החוקים היה מתבקש הנוסח הבא: **'כי ימצא גנב במחלת והוכה ומת; אם בלילה**
היה - אין לו דמים. אם זרחה וגו' - דמים לו'. הנחת ראב"ע, רשב"ם ועוד, ש"מחלת", פירושה
מחלת לילה, "כי ביום לא יחזור", אינה אמורה בכתוב בסופו של דבר.

1 מכילתא, משפטים, פייג י כבלי, סנהדרין, עב, ע יא י ירושלמי, סנהדרין, פרק ה, הלכה ח (כו, ע"ג). תוספתא, י"א, ה
(צוקרמנדל, הל' ט, עמ' 432, שורות 12-16).

2 ראה ריכוז דברי הפרשנים השונים אצל נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים, תש"ל) עמ' 271-276.

3 ראה למשל: A.H. McNeile, The book of Exodus, Westminster Commentary, London, 1908 (3rd ed. 1931), p.131; M. Noth, Exodus O.T. Library (translated by J.S. Bowden from the German, Göttingen, 197-199), Philadelphia 1947, p.183; Philadelph 1947, p.183; 1959: מ"ד קסוטו, פירוש על ספר שמות, מהד' רביעית, ירושלים. תשכ"ה, עמ' 196-197; B.S. Child, The Book of Exodus, OTL, 536; ב, 536; 196; ש. ליונטס, ע' גנבה, אנציקלופדיה מקראית, ב, 536; B.S. Child, The Book of Exodus, OTL, 536; Philadelphia, 1974, p. 474

ג. דומה (והדבר עוד צריך בדיקה). שכשהכתוב מציג, זה מול זה שני מצבים **שונים** אין דרכו להציב בשני כינוי-חבור הרומז לאותו הנושא שבראשון, מכיוון שאין מדובר באותו נושא, ובמקרה דנן: באותו אדם. כגון: "ואם בשדה ימצא האיש את הנערה המארשה" (דברים, כ"ב, כה), ולא: "ואם בשדה ימצאנה", כי אין זו אותה נערה דרישא, וכאן - לשון "עליו" משמע שמדבר **באותו גנב שדיבר בו כבר**.

ד. "זרחה השמש" מתאר את שלב **השתנות הזמן** באופן רציף (כמו "עד בא השמש תשיבנו לו"; "ויזרח לו השמש כאשר עבר את פנאל"), ולא יאמר הכתוב "אם זרחה השמש עליו" תחת 'ואם ביום היה הדבר'.

ה. קושי מרכזי בפרשה הוא **סדר הדברים**. הכתוב פותח "כי יגנב איש שור או שה... חמשה בקר ישלם תחת השור וארבע צאן תחת השה" - כלומר, דין ממוני של **תשלומים**, עובר ל"אם במחירת... אם זרחה השמש עליו - דמים לו", שהיא הלכה של **דיני נפשות** - זכות בעל הבית להגן על עצמו במחיר חיי הגנב והגנה על חיי הגנב במקרה שאין סכנה לחיי בעל הבית. וכאן, באמצע הפסוק, חוזרת הפרשה אל **התשלומים** - "שלם ישלם, אם אין לו ונמכר בגנבתו. אם המצא תמצא... שנים ישלם". המבקרים החליטו, שכביכול נפלה כאן טעות, ו"שלם ישלם" וגו', צריך להיות למעלה או בחלק אחר של הפרשה. ראב"ע כתב: "כי הוא שב על הפסוק העליון", והביא שתי דוגמות לכגון זה⁴, אך מידי דוחק לא יצאנו.

ו. ראוי עוד להעיר על צורת היידוע - "**הגנב**", מה שרומז שמדובר באותו איש שנאמרה לעיל חובת תשלומיו.

*

לפיכך נראה לי, שההיגד העיקרי של הפרשה **איננו** 'הבא להורגך השכם להורגו'; כלל זה הוא עיקרון מובן מאליה העומד כאן רק ברקע הדברים.

ביסוד ההלכה הכתובה כאן עומד הכלל "**עביד איניש דינא לנפשיה**"⁵, כלומר - הראשון שמוטל עליו לעשות צדק לאדם הוא האדם הנפגע עצמו. ואין זו רק זכות להגנה עצמית, אלא גם רשות לתקוף את מי שגנב ממנו, הזיקו או חייב לו ממון, כדי שיחזיר לו את שלו. זכות זו קודמת להיזקקות לדינא ודינא.

במקרה של גנבה - הטוב ביותר הוא למנוע את הגנבה בשעת מעשה; אם לא עלה הדבר - למצוא את הרכוש הנגנב בהקדם האפשרי בעודו חי וברשות הגנב; אם כבר נטבח או נמכר הרכוש - יש לחזר אחר תשלומים. ככל שהתבססה הגנבה ביד הגנב, כך חשוב יותר לקנוס אותו ולהרתיעו מלשוב על מעשהו.

4 הראשונה - "לעם נכרי לא ימשל למכרה" (שמות, כ"א, ח) מבוססת על פרשנות פרטית של הראב"ע. וערבך ערבא צריך. השנייה - "ואף לאמתך תעשה כן" (דברים, ט"ו, יז) - שהיא מוסכמת אצל כל מי שמקבל את ההלכה הרווחת בתורה שבע"פ שאמה אינה נרצעת, בכל זאת אינה קיצונית כמו המקרה שלנו. אינה דומה הפרשה בדברים המפרטת את דין עבד עברי לפרטיו וכוללת גם את דין הרציעה ואח"כ מודיעה שהדינים הללו בכללם נוהגים גם באמה (למרות שאין הרציעה בכלל) - לנידוננו, שבו נתחלף הנושא הנידון לגמרי ושוב חזר אליו הכתוב. והשווה לדרך שבה רוצה קסטו (לעיל הע' 3) ליישר את ההדורים מתוך כך "שאין הפרשיות המשפטיות של התורה אלא הוראות דתיות ומוסריות בענייני משפט" ולא קודכס מסודר של חוקים וכו', ע"ש.

5 בבא קמא, כז, ע"ב - כח, ע"א; רמב"ם, סנהדרין, ב', יב; טושי"ע, חו"מ, סי' ד.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

כאמור, ראשית כול, מוטלת מניעת הגנבה - וגם השבת הרכוש אם לא נמנעה הגנבה - על הניזוק עצמו, ורשאי הוא ללכת ולהכות את הגנב עד שיחזיר מה שגנב, ורק אם אינו יכול - עד האלוהים יבוא. ואומרת התורה שכאשר מתגונן הנפגע מפני הגנב **בשעת מעשה**⁶, אזי אין לו דמים, אבל אם תוקף אותו הנפגע למחרת, כלומר, לאחר שעת מעשה, ובאה תקיפתו לידי הריגה - אזי דמים לו. אף על פי שגם בלילה וגם ביום חשוד הגנב הזה על הנפשות, וכדחז"ל, מכל מקום, **בלילה** בעל הבית מתגונן, ולמחרת - הוא התוקף.

לפי פירוש זה ניכרת לעין שלמותה של הפרשה. החוק הוא חוק אחד שיש בו נושא אחד. "משפטי ה' אמת, צדקו - יחדו".

בסיום הדברים, מן הראוי להזכיר כאן את פירושו של שד"ל לתורה. בדברי שד"ל מצאתי את יסודות הרעיון שהוגש במאמר זה, אלא שהם מובלעים בתוך דברים אחרים (ברוח הפרשנות המקובלת) ולא הוגדרו בהירות עד תכליתם⁷.

6 בירושלמי, סנהדרין, פרק ח, הלכה ח, נחלקו: "תני ר' חייה: במחנתת אין לו דמים, חוץ למחנתת יש לו דמים. תני ר"ש בן יוחי: אפילו חוץ למחנתת אין לו דמים, לפי שממונו של אדם חביב עליו כנפשו. חמי ליה אזיל בעי מיסב ממוניה מיניה, וקאים עליו וקטליה. רב הונא אמר: נטל את הכיס והפך את פניו לצאת והלך לו יעמד עליו והרגו אין ההורג נהרג. מה טעמא דרב הונא? כי יחס לבברו".

הדברים מתבארים היטב לפי הקו שהצגנו כאן. נראה שנחלקו כאן עד מתי נקרא שעת מעשה שבה הגנב נחשב למתגונן. הברייתא הראשונה (של ר' חייא) סוברת כפי ההיגיון הפשוט, שרק פעולה ישירה בשעת החתירה ממש היא עדיין הגנה, וברגע שהפך הגנב את פניו כבר אין כאן אלא תקיפה להשבת הגנבה. אבל רשב"י (כפי שהוא מתפרש ע"י סתם הירושלמי וע"י רב הונא) סובר, שכל זמן שהגנב עדיין בשטח הסמוך למקום הגנבה קובע המצב הנפשי של הגנב ושל בעל הבית, שלפיו, הגנב בא לגנוב ולהרוג ובעל הבית יוצא להגן, למרות שמבחינת הבעלות המשפטית כבר הגביה הגנב את הגנבה.

7 פירוש שד"ל על חמשה חומשי תורה, התקין לדפוס פ. שליזינגר, ירושלים-ת"א, 1965-1971, עמ' 348-350. שד"ל אינו מבחין בהבדל היסודי שבין הגנה להתקפה, ולפיכך הוא נזקק להבחנה השגורה שבין לילה ויום. היכולת שלאדם לעשות דין לעצמו היא לדידו רק מוצא של אין בררה כשאין השופטים יכולים להושיעו, (מתוך כך הותר לו לעשות מעשה רק בלילה ולא ביום, שאז עליו להשתדל למצוא עדים שיראו את הגנבה ולא לעמוד כנגד הגנב (כיוון זה הוא תולה בדברי התרגום). בכך מאבד הפירוש. גם את היתרון של אחדות הפירוש, ומתקפת נקודת מרכז הכובד שבו.